

WALENTYNA IGNATCZYK

MAŁŻEŃSTWO JAKO WARTOŚĆ W OKRESIE PRZEMIAN SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH KRAJU W ŚWIETLE POSTAW MŁODZIEŻY W WIEKU MATRYMONIALNYM W WOJEWÓDZTWIE POZNAŃSKIM

Wśród krajów Europy Wschodniej Polska zajmuje pozycję szczególną, gdyż jest krajem, w którym mimo funkcjonującego w przeszłości systemu totalitarnego funkcjonował tradycyjny system wartości oparty na wartościach chrześcijańskich stymulujący zachowania rodzinne. W tym okresie rodzina była dyspozytorem wartości nadrzędnych i rodzinnych, to głównie w rodzinie były przekazywane wartości, normy i wzory zachowań. Rodzina pośrednicząc między jednostką a społeczeństwem dominowała w przekazie treści kulturowych, będąc sama w sobie wartością o szczególnym znaczeniu. Dla minionego okresu charakterystyczne jest to, iż rodzina nie poddała się wpływowi kultury symbolicznej¹ i to za przyczyną rodziny trwała rozbieżność między zmianami w sferze struktury społecznej, a zmianami w sferze kultury symbolicznej.

Przemiany zapoczątkowane w 1989 r. tak ustrojowe jak i społeczno-gospodarcze wyzwoliły czynniki, które przyczyniły się do akceleracji zmian w kulturze symbolicznej. Ponadto, w warunkach polskich w efekcie „otwarcia na zachód”, pod wpływem kultury Europy Zachodniej ujawniły się wśród części społeczeństwa – rodzin i jednostek – zachowania zagrażające polskiej tożsamości kulturowej². Rodzina polska powoli zaczęła podlegać wpływom w kierunku wyzwolenia zachowań sprzecznych z tradycyjnym systemem wartości, ujawniających kryzys rodziny.

Szczególnie niepokojącym zjawiskiem stało się wypieranie związków formalnych przez związki konsensualne. Wprawdzie kolejne NSP ukazały, że w Polsce związki nieformalne stanowią mały odsetek, a ich wzrost w okresach międzypisowych był niewielki, lecz badania ankietowe nad rodziną prowadzone przez poznański ośrodek demograficzny pozwalają sformułować hipotezę, iż liczba ich jest zaniżona³. Weryfikację hipotezy umożliwi kolejny NSP-2001 roku. Pozwoliłoby to w pewnym sensie wyjaś-

¹ L. Dyczewski, *Rodzina. Karta praw rodziny w kontekście społeczeństwa polskiego*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, pod red. P. Kryczki, RW KUL Lublin 1997.

² S. Wierchosławski, *Przeobrażenia demograficzne współczesnej Europy i perspektywy jej rozwoju*, w: *Studia Europejskie*, pod red. R. Domańskiego, Poznań 1993.

³ S. Wierchosławski, *Rodzina w okresie transformacji demograficznej i społeczno-ekonomicznej*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, pod red. P. Kryczki, RW KUL Lublin 1997, s. 89 - 108.

nić obserwowaną tendencję spadkową teoretycznego współczynnika małżeńskości pańien.

Jednak przyczyną główną przewartościowań w kierunku niepożądanym dla społeczeństwa polskiego stała się sytuacja materialna znaczącej liczby rodzin⁴. Część żyje na skraju ubóstwa lub w obszarze minimum socjalnego mając świadomość, że nie może liczyć na pomoc państwa, zwłaszcza, że kreowane są działania oparte na wartościach neoliberalnych. Można sformułować hipotezę, iż system wartości i postawy jednostek oraz rodzin są kształtowane coraz silniej także przez czynniki zewnętrzne, wśród których główną determinantą są trudne warunki ekonomiczne znacznej części społeczeństwa polskiego.

Rodzi to pytanie, w jakim kierunku i z jaką siłą ewoluować będą w warunkach polskich postawy i system wartości. System ten może okazać się antyrodzinny, o ile w społeczeństwie zdominuje system wartości negującej życie rodzinne względnie prorodzinny dowartościowujący etos rodziny o ile upowszedni się opcja systemu wartości opartych na wartościach tradycyjnych, chrześcijańsko-narodowych. Ponieważ Polska znajduje się w początkowej fazie przemian, przypuszczamy, iż zakres przemian w systemie wartości może okazać się zróżnicowany w poszczególnych grupach społeczeństwa, a w tym także wśród młodzieży, która będąc grupą niejednorodną może podlegać różnym wpływom.

O przeobrażeniach w wielkości i strukturze rodziny decyduje model demograficzny rodziny będący konstelacją wzorca tworzenia rodziny, wzorca postaw prokreacyjnych oraz zachowań prokreacyjnych. Wzorce te określamy jako submodele modelu rodziny. Wzorcowi postaw małżeńskich i tworzenia małżeństw, które są podstawowymi elementami modelu rodziny w polskiej literaturze demograficznej, jak dotąd poświęcono uwagi niewiele. Dlatego na uwagę zasługują badania ośrodka warszawskiego, który podjął próbę identyfikacji wzorca tworzenia małżeństw⁵. Natomiast nasza uwaga badawcza skoncentrowana została na wzorcu postaw małżeńskich. Dotychczasowe rezultaty badań ukazują, iż tendencje które ujawniły się w kształtowaniu modelu rodziny polskiej w przyszłości mogą okazać się niekorzystne dla społeczeństwa polskiego. Szczególnie rodzina polska znajduje się obecnie w fazie licznych zagrożeń, które mogą zdeterminować zmianę form rodziny poprzez dezintegrację małżeństwa i rodziny co w efekcie pogorszy i tak nie najlepszą sytuację demograficzną kraju⁶.

⁴ S. Golinowska, *Przemiany w warunkach życia rodzin w okresie transformacji*, w: *Rodzina – jej funkcje przystosowawcze i ochronne*, PAN, Warszawa 1995, s. 51 - 68; Jabłońska-Deptuła, *Współczesne zagrożenia rodziny a spojrzenia na współczesną rodzinę w Polsce w kontekście wskazań soborowych*, IW PAX, Warszawa 1986; A. Minkiewicz, *Kryzys więzi rodzinnych i niektóre konsekwencje społeczne i kulturowe*, w: *Rodzina – jej funkcje przystosowawcze i ochronne*, PAN, Warszawa 1995, s. 69 - 88; Z. Tyszka, *Rodzina polska w okresie transformacji społeczno-ustrojowej*, w: *Rodzina – jej funkcje przystosowania i ochronne*, PAN, Warszawa 1995, s. 109 - 119.

⁵ I. Kowalska, *Zmiany procesu tworzenia małżeństw*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, pod red. I. E. Kotowskiej, Monografie i Opracowania 461, SGH Warszawa 1999, s. 98 - 124.

⁶ S. Wierchosławski, *Demograficzne aspekty procesu starzenia się ludności Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1999, s. 19 - 56.

Ponieważ kształt rodziny polskiej w początkach XXI wieku będzie rezultatem kreowania określonego modelu uwagę badawczą skoncentrowaliśmy na młodzieży końca XX wieku, przyjmując że będąc częścią społeczeństwa najbardziej podatną na wielorakie wpływy może (choć nie musi) kreować model rodziny odmienny od tradycyjnego. Uważamy, że młodzi ludzie żyjąc w społeczeństwie o wielokierunkowych przemianach i pozostając pod wpływem wielu czynników zewnętrznych (ekonomiczno-społecznych) oraz rodziny pochodzenia wyrabiają sobie własny punkt widzenia na małżeństwo i rodzinę kreując system wartości rodzinnych⁷. Przedmiotem naszych dociekań jest próba identyfikacji tego systemu wartości. Stanowi to problem złożony wymagający badań wielodyscyplinarnych, które umożliwią uzyskanie odpowiedzi na wiele pytań szczegółowych.

W poznańskim środowisku demograficznym od wielu lat prowadzone są badania postaw i systemu wartości młodzieży, w których rolę inspirującą wyznaczono demografię, Autorka niniejszego artykułu samodzielnie badanie postaw podjęła w 1980 r., kontynuując je w 1986 r., 1995, 1996 i 1998. Badania te prowadziła w oparciu o własną koncepcję kwestionariusza ankietowego, który był modyfikowany w kolejnych badaniach.

Rezultaty procedury badawczej z lat osiemdziesiątych ukazały⁸, że wartości preferowane przez młodzież są tradycyjne; młodzież stanu wolnego w swych aspiracjach na pierwszy plan wysuwała rodzinę. Ponieważ młodzież przywiązywała największą wagę do zawarcia związku małżeńskiego i życia rodzinnego akcentując potrzebę posiadania dziecka sformułowaliśmy tezę, że wartości rodzinne w jej systemie wartości zajmują miejsce naczelne. W tym okresie nie ujawniły się postawy świadczące o przenikaniu wzorów obcych kulturze polskiej.

Tezę tę częściowo podważyło kolejne badanie przeprowadzone w 1986 r. Pojawiły się wówczas postawy uzasadniające sformułowanie hipotezy, iż wśród części młodzieży powoli zmienia się hierarchia systemu wartości, ewoluując ku wartościom nietradycyjnym⁹. Symptomy zmian ujawniły się we wzorcu postaw matrymonialnych. Młodzież wprowadziła nadal preferowała związek małżeński w formie instytucjonalnej, lecz ujawniła postawy akceptujące związki nieformalne. Także postawy prokreacyjne zaczęły zmieniać się ewoluując ku niższej dietności z równoczesną eliminacją wielodietności.

Jak już zauważyliśmy, młodzież stanowi tę część społeczeństwa, która najsilniej podlega wpływom tak różnorodnym, że trudno jednoznacznie określić jaki ukształtuje system wartości społecznych i rodzinnych, i jakie zachowania będą jej udziałem w początkach XXI wieku. Dlatego identyfi-

⁷ W. Ignatczyk, *Postawy małżeńskie i prokreacyjne młodzieży polskiej stanu wolnego, studium statystyczno-demograficzne*, ISiD SGPiS, Warszawa 1990, nr 8/305, seria: Monografie i Opracowania, ss. 296.

⁸ CBOS, 1991 - 1998 - *Plany, dążenia i aspiracje młodzieży*, komunikaty z badań; T. Hojnicka-Berwińska, *Orientacje życiowe młodzieży*, WSP, Bydgoszcz 1997; W. Ignatczyk, *System wartości a postawy małżeńskie i prokreacyjne młodzieży polskiej stanu wolnego*, raport końcowy z tematu 09.1.4.03. Archiwum ISiD SGPiS Warszawa-Poznań 1990, ss. 171; J. Mariański, *Młodzież między tradycją a ponadnowoczesnością*, RW KUL, Lublin 1995.

⁹ W. Ignatczyk, *Wzorzec postaw małżeńskich i młodzieży stanu wolnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 4; W. Ignatczyk, *Wzorzec postaw prokreacyjnych młodzieży polskiej stanu wolnego*, „Studia Demograficzne” 1990, nr 1.

kacja systemu wartości oraz zachowań wymaga badań interdyscyplinarnych statystyczno-demograficzno-socjologicznych.

Badanie podjęte przez nas, którego wybrane efekty przybliżyliśmy w niniejszym artykule ma aspekt demograficzny i należy traktować je jako próbę identyfikacji w jakim kierunku zmierzają przemiany w systemie wartości młodzieży polskiej. Rezultaty dotyczą wybranej kategorii młodzieży – młodzieży ostatnich klas wylosowanych szkół zasadniczych, średnich i policealnych byłego woj. poznańskiego, obserwowanej na przełomie 1995/96 roku. Obserwację przeprowadzono techniką samoobserwacji w oparciu o kwestionariusz ankiety: Młodzież 1995/96, pozyskując 1300 kwestionariuszy. Otrzymany materiał empiryczny poddano ocenie formalno-merytorycznej kwalifikując do opracowania 1277 kwestionariuszy ankietowych. Opracowania dokonano na moment krytyczny obserwacji 31.12.1995 r.

Strukturę zbiorowości poddanej badaniu prezentujemy w tabeli 1. Analiza przeprowadzona ze względu na płeć respondenta wykazała, że w badanej zbiorowości 1277 osób było 54,6% młodzieży męskiej oraz 45,4% młodzieży żeńskiej. Wśród młodzieży dominowali respondenci w wieku 18 - 19 lat (70,1%), posiadający wykształcenie niepełne średnie (70,2%) uzyskane w szkołach państwowych (90,8%). Z uwagi na problematykę badawczą za istotne uznaliśmy prześledzenie z rodzin o jakiej dietności pochodziła młodzież poddana obserwacji. Respondenci pochodzili z rodzin dwudziennych (48,0%) i trójdzietnych (25,8%). Wśród ogółu badanych jedynacy stanowili 11,8%. Rodzice młodych byli czynni zawodowo (tab. 2), a udział bezrobotnych był niski (1,8 - 4,2%). Na uwagę zasługuje dokonana przez młodzież subiektywna ocena sytuacji materialnej ich rodzin; jako średnią oceniło ją aż 50,3%, a za złą uznało 4,5%. Hipotetycznie zakładamy, że oceny te mogą być także czynnikiem kształtującym opinię młodzieży w kwestiach matrymonialno-prokreacyjnych.

Badanie nasze miało charakter diagnostyczno-metodologiczny. Studia o charakterze diagnostycznym zmierzały do identyfikacji i analizy postaw młodzieży, określenia perspektywnego modelu rodziny oraz systemu wartości młodzieży, natomiast aspekt metodologiczny ujawnił się w konstrukcji perspektywnych tablic eliminacji w zakresie częstości pierwszych związków małżeńskich, powiększania rodziny oraz średnich odstępów genetycznych. Wyniki badania opinii społecznej młodzieży wieku natalnego wyrażone werbalnie, przełożone zostały na charakterystyki liczbowe, które wykorzystano do określenia postaw i jej systemu wartości. Przyjęta procedura badawcza obok identyfikacji systemu wartości (tab. 3) przyniosła rezultaty ukazujące jak w przyszłości mogą być realizowane interesujące nas zdarzenia demograficzne. Poniżej prezentujemy niektóre rezultaty postępowania badawczego związane z aspektem diagnostycznym dotyczącym systemu wartości rodzinnych młodzieży w poznańskim.

Młodzież kończąca szkołę zawodową, średnią czy policealną staje przed problemem pierwszych poważnych wyborów różnej natury. Wybory te dotyczą głównie dalszej edukacji, pracy zawodowej, życia prywatnego i wiążą się z wartościowaniem i przemyśleniami nad celem i sensem swojej egzystencji.

Tabela 1

**Młodzież szkolna według wybranych cech demo-społecznych,
moment krytyczny obserwacji 31.12.1995**

Wyszczególnienie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
I. Wiek w latach			
Ogółem	1277	697	580
- 16	31	27	4
- 17	98	61	37
- 18	600	209	391
- 19	345	246	99
- 20	130	105	25
- 21	52	32	20
- 22	21	17	4
II. Wykształcenie			
Ogółem	1277	697	580
1. Podstawowe	248	171	77
2. Zasadnicze zawodowe	65	60	5
3. Niepełne średnie	897	437	460
4. Średnie ogólnokształcące	54	21	33
5. Średnie zawodowe	13	8	5
III. Typ szkoły			
Ogółem	1277	697	580
1. Zasadnicza zawodowa	248	171	77
2. Liceum zawodowe	70	9	61
3. Technikum	465	358	107
4. LO	427	130	297
5. Szkoła pomaturalna	67	29	38
IV. Forma własności szkoły			
Ogółem	1277	697	580
1. Państwowa	1160	666	494
2. Prywatna	59	1	58
3. Społeczna	56	29	27
4. Brak informacji	2	1	1
V. Wyznanie			
Ogółem	1277	697	580
1. Rzymsko-katolickie	1170	626	544
2. Prawosławne	2	2	-
3. Protestantkie	1	1	-
4. Inne	7	3	4
5. Niewierzący, ale przywiązany do tradycji religijnej	66	46	20
6. Niewierzący	25	17	8
7. Brak informacji	6	2	4
VI. Sytuacja materialna rodziny pochodzenia			
Ogółem	1277	697	580
1. Bardzo dobra	66	34	32
2. Dobra	497	258	239
3. Średnia	643	356	287
4. Zła	57	39	18
5. Brak informacji	14	10	4
VII. Liczba dzieci w rodzinie pochodzenia			
Ogółem	1277	697	580
- Jedno	151	88	63
- Dwoje	625	332	293
- Troje	329	173	156
- Czworo i więcej	172	104	68

Źródło: Opracowanie na podstawie materiałów, uzyskanych z obserwacji postaw i systemu wartości młodzieży w poznańskim, w oparciu o kwestionariusz ankietowy „Młodzież 1995/96”, zebranych w ramach badań własnych Katedry Statystyki i Demografii oraz Centrum Badań nad Rodziną.

Tabela 1a

**Młodzież szkolna według wybranych cech demo-społecznych,
moment krytyczny obserwacji 31.12.1995**

Wyszczególnienie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
I. Wiek w latach			
- 16	2,4	3,9	0,7
- 17	7,7	8,7	6,4
- 18	46,9	29,9	67,4
- 19	27,0	35,3	17,1
- 20	10,2	15,1	4,3
- 21	4,1	4,6	3,4
- 22	1,7	2,5	0,7
Razem:	100,0	100,0	100,0
II. Wykształcenie			
1. Podstawowe	19,4	24,5	13,3
2. Zasadnicze zawodowe	5,1	8,6	0,9
3. Niepełne średnie	70,2	62,7	79,3
4. Średnie ogólnokształcące	4,2	3,0	5,7
5. Średnie zawodowe	1,1	1,2	0,8
Razem:	100,0	100,0	100,0
III. Typ szkoły			
1. Zasadnicza zawodowa	19,4	24,5	13,3
2. Liceum zawodowe	5,5	1,3	10,5
3. Technikum	36,4	51,4	18,4
4. LO	33,5	18,6	51,2
5. Szkoła pomaturalna	5,2	4,2	6,6
Razem:	100,0	100,0	100,0
IV. Forma własności szkoły			
1. Państwowa	90,8	95,6	85,2
2. Prywatna	4,6	0,1	10,0
3. Społeczna	4,4	4,2	4,7
4. Brak informacji	0,2	0,1	0,1
Razem:	100,0	100,0	100,0
V. Wyznanie			
1. Rzymsko-katolickie	91,6	89,8	93,8
2. Prawosławne	0,2	0,3	-
3. Protestantkie	0,1	0,1	-
4. Inne	0,5	0,4	0,7
5. Niewierzący, ale przywiązany do tradycji religijnej	5,2	6,6	3,4
6. Niewierzący	1,9	2,5	1,4
7. Brak informacji	0,5	0,3	0,7
Razem:	100,0	100,0	100,0
VI. Sytuacja materialna rodziny pochodzenia			
1. Bardzo dobra	5,2	4,9	5,5
2. Dobra	38,9	37,0	41,2
3. Średnia	50,3	51,1	49,5
4. Zła	4,5	5,6	3,1
5. Brak informacji	1,1	1,4	0,7
Razem:	100,0	100,0	100,0
VII. Liczba dzieci w rodzinie pochodzenia			
- Jedno	11,8	12,6	10,9
- Dwoje	48,9	47,6	50,5
- Troje	25,8	24,8	26,9
- Czworo i więcej	13,5	14,9	11,7
Razem:	100,0	100,0	100,0

Źródło: Patrz źródło w tab 1.

Tabela 2

Młodzież według źródła utrzymania rodziców respondentów

Źródło utrzymania	Rodzice respondenta	
	ojciec	matka
1. Praca zawodowa	74,2	67,5
2. Emerytura	4,5	2,9
3. Renta	14,1	14,5
4. Bezrobocie	1,8	4,2
5. Gospodyni domowa	0,1	4,8
6. Inne	0,2	0,5
7. Brak informacji	5,1	5,6

Źródło: Patrz źródło w tab 1.

Tabela 3

Hierarchia wartości

Wartości	Mężczyźni		Kobiety	
	preferencje %	hierarchia wartości	preferencje %	hierarchia wartości
1. Wykształcenie	12,6	III	13,2	III
2. Kariera	8,9	V	9,6	IV
3. Szczęście rodzinne	25,8	I	28,6	I
4. Grunt to pieniądze	9,5	IV	5,4	VI
5. Szacunek do otoczenia	2,6	VIII	2,7	IX
6. Pomoc innym	2,5	IX	4,0	VIII
7. Spokojne życie	6,8	VI	4,4	VII
8. Interesująca praca	5,0	VII	6,0	V
9. Społ. i polit. udzielanie się	1,0	XI	0,9	XI
10. Zdrowie	21,6	II	22,2	II
11. Religijność	1,6	X	2,5	X
12. Inne	0,7	XII	0,4	XII
13. Brak informacji	1,4	—	0,1	—
Razem:	100,0		100,0	

Źródło: Patrz źródło w tab 1.

W ciągu ostatnich dwudziestu lat dużej zmianie uległy poglądy na wykształcenie. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zaczęto już doceniać wykształcenie lecz od 1989 r. obserwujemy wzrost tendencji edukacyjno-zawodowych. W procesie edukacji młodzież staje się coraz ambitniejsza, zależy jej bardzo na efektach edukacji, a naukę traktuje jako pierwszy krok do osiągnięcia lepszego poziomu życia. Można postawić hipotezę, że taka tendencja się utrzyma, gdyż 84,2% badanej młodzieży męskiej, a 88,6% żeńskiej pragnie kontynuować naukę na odpowiednio wyższym poziomie kształcenia.

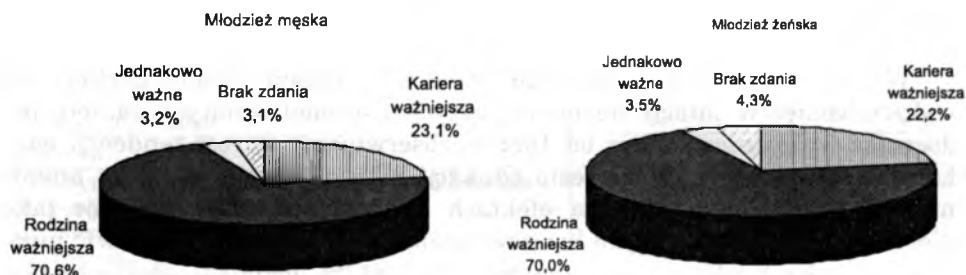
Młodzież przywiązując tak dużą wagę do edukacji, krystalizuje swoje plany matrymonialno-prokreacyjne; pojawia się u niej system wartości rodzinnych. W celu identyfikacji wartości małżeńskich za istotne uznaliśmy skupić uwagę na postawach młodzieży wobec:

- wyboru kariera zawodowa czy życie rodzinne,
- stosunku do instytucjonalnej formy małżeństwa,

- planowanego wieku zawarcia związku małżeńskiego,
- uwarunkowań jego zawarcia oraz
- identyfikacji hierarchii wartości małżeńskich.

Identyfikację postaw młodzieży w wyróżnionym zakresie przeprowadziliśmy hipotetycznie zakładając, iż mimo wpływu drugiego przejścia demograficznego¹⁰, kształtującego w krajach Europy Zachodniej i Północnej zachowania w zakresie małżeństwa w kierunku akceptacji związków pozamałżeńskich w formie konsensualnej wśród młodzieży polskiej dominować będą postawy preferujące system wartości rodzinnych wynikający z tradycji narodowo-chrześcijańskiej akceptujące instytucjonalną formę małżeństwa przy równoczesnej liberalności poglądów wobec istniejących już form nietradycyjnych.

Otrzymane rezultaty przyjętej procedury badawczej ukazały, że postawy młodzieży w zakresie wyboru ważności *kariera zawodowa czy rodzina* nie były jednoznaczne. Wprawdzie dominowały preferencje potwierdzające hipotezę, że młodzi cenią wyżej życie rodzinne od kariery zawodowej (rys. 1), lecz typ szkoły do której młodzież uczęszczała ujawnił pewne zróżnicowanie opinii. Młodzież kończąca szkołę dającą przygotowanie do zawodu wyżej ceniła założenie rodziny (mężczyźni – 70,6%, kobiety – 71,0%), mając świadomość potencjalnej niezależności. Na wybory młodzieży pewien wpływ miała sytuacja materialna rodziny pochodzenia. Charakterystyczne, iż respondenci pochodzący z rodzin lepiej sytuowanych cenili wyżej karierę zawodową od założenia rodziny. Uważamy iż przejawem dokonujących się przemian w systemie wartości mogących budzić pewne obawy są opinie respondentów uznających zdecydowanie że kariera zawodowa jest dla nich cenniejszą wartością od założenia rodziny (23,1% mężczyzn, 22,2% kobiet). Natomiast dla nikłej części badanych obie wartości były równoważne (3,2% mężczyzn, 3,5% kobiet) i traktowane jako zapewniające poczucie sensu życia.

Rys. 1. Postawa młodzieży wobec rodziny i kariery

¹⁰ D. J. Von de Kea, *Europe's Demographic Transition*, „Population Bulletin” 42: 1987, nr 1; I. E. Kotowska, *Teoria zmian demograficznych – drugie przejście demograficzne*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, pod red. I. E. Kotowskiej, Monografie i Opracowania 461, SGH Warszawa 1999, s. 9 - 11.

W świetle otrzymanych wyników badania uznaliśmy za zasadne podjąć próbę rozpoznania czy istnieje związek między wyborami wartościującymi (kariera czy życie rodzinne) a planami edukacyjnymi młodzieży hipotetycznie zakładając, że takiej zależności nie ma. Otrzymane wyniki (tab. 4) potwierdziły hipotezę, gdyż niezależnie od postawy wobec kariery zawodowej i rodziny w sensie wyboru ważności, plany edukacyjne miało od 81,4 - 90,9% respondentów. Można sformułować tezę, że wykształcenie jako zmienna kulturowa w opinii młodzieży stanowi wartość warunkującą przyszłą dobrą egzystencję.

Tabela 4

Postawy młodzieży wobec edukacji a wybory kariera zawodowa czy rodzina

Wyszczególnienie	Postawa wobec edukacji				
	kontynuacja nauki	niechęć do kształcenia	brak zdania	brak informacji	ogółem
1. Płeć					
- mężczyźni	84,2	13,6	1,4	0,7	100,0
- kobiety	88,6	8,8	1,9	0,7	100,0
			mężczyźni		
2. Wybory					
- ważna kariera	84,6	14,0	1,2	0,2	100,0
- ważna rodzina	81,4	15,5	1,9	1,2	100,0
- jednakowo ważne	90,9	4,6	4,6	0,0	100,0
			kobiety		
- ważna kariera	86,5	10,8	2,5	0,3	100,0
- ważna rodzina	96,1	3,1	0,8	-	100,0
- jednakowo ważne	100,0	-	-	-	100,0

Źródło: Por. tab. 1.

Ponieważ w społeczeństwie polskim obserwujemy pewną liberalizację w ocenie zachowań nietradycyjnych¹¹ uwagę badawczą skupiliśmy także na rozpoznaniu wzorca postaw małżeńskich jako submodelu modelu rodziny, który może okazać się wyznacznikiem zachowań młodzieży na początku XXI wieku. Symptomami wzorca są stosunek do małżeństwa oraz planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego. Wzorzec postaw małżeńskich może być zdeterminowany czynnikami demo-społecznymi o różnym kierunku i sile oddziaływania, gdyż strumień motywacji kształtujących postawy w tym zakresie płynie z różnych środowisk. Uważamy, że wzorzec ten determinują czynniki obiektywne i subiektywne. Do czynników obiektywnych determinujących realność planów małżeńskich zaliczamy wiek i płeć respondentów. Z kolei czynnikiem subiektywnym jest czynnik psychologiczny wyrażający się wolą lub nie zawarcia związku małżeńskiego oraz warunkujący decyzje w tym zakresie. Między tymi dwoma czynnikami mieści się czynnik kulturowy a jego symptomem jest poziom wykształcenia, który

¹¹ L. Dyczewski, *Rodzina. Karta praw rodziny w kontekście społeczeństwa polskiego*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, pod red. P. Kryczki, RW KUL, Lublin 1997.

może modyfikować postawy wobec matrymonium, zwłaszcza w zakresie uwarunkowań decyzji zawarcia związku.

Rezultaty badania potwierdziły tezę, że młodzieży zależy na zawarciu związku małżeńskiego i nadal akceptuje swoje przyszłe małżeństwo w formie instytucjonalnej. Plany zawarcia związku małżeńskiego miało 90,0% młodzieży męskiej oraz 91,1% młodzieży żeńskiej (tab. 5), co pozwala przypuszczać, że w społeczeństwie polskim nadal będą dominowały małżeństwa formalne.

Tabela 5

Postawy młodzieży wobec decyzji zawarcia związku małżeńskiego

Płeć	Postawa wobec zawarcia związku małżeńskiego				
	akceptacja	negacja	brak zdania	brak informacji	ogółem
Mężczyźni	89,9	3,7	2,9	0,3	100,0
Kobiety	91,1	5,6	2,7	1,6	100,0

Źródło: Por. tab. 1.

W porównaniu ze wzorcem postaw małżeńskich zidentyfikowanym w 1986 r. dostrzegamy nieznaczne osłabienie preferencji zawarcia związku (w 1986 – 92,3% młodzieży męskiej i 95,3% młodzieży żeńskiej planowało zawarcie małżeństwa), które może wynikać z klimatu społecznego jak również być efektem wpływu drugiego przejścia demograficznego.

W postawach wobec małżeństwa dostrzegamy pewną dyspersję. Młodzież kończąca szkołę średnią zdobyciem zawodu, częściej deklarowała postawy pozytywne wobec zawarcia małżeństwa. Z kolei, zła sytuacja materialna rodziny pochodzenia respondenta okazała się czynnikiem osłabiającym pozytywne postawy wobec małżeństwa i odwrotnie wśród młodzieży żeńskiej zła sytuacja materialna okazała się czynnikiem kształtującym pozytywne postawy wobec decyzji zawarcia związku małżeńskiego, co ma uzasadnienie psychologiczne. Mężczyźni pragną poprzez zdobycie wykształcenia, zawodu usamodzielnic się ekonomicznie. Z kolei, część kobiet młodych poprzez małżeństwo pragnie polepszenia warunków bytowych.

Kolejnym symptomem wzorca postaw małżeńskich jest planowany wiek zawarcia związku. Identyfikacja postaw w tym zakresie ma szczególne znaczenie, gdyż dla demografii nie jest bez znaczenia w jakim wieku jednostka podejmuje decyzję o zawarciu małżeństwa. Odnosi się to głównie do kobiet, gdyż wiek kobiety determinuje proces reprodukcji całej populacji danego społeczeństwa; wcześniejsze zamażpójście może przesądzać o potencjale rodziny (choć nie musi obecnie) oznaczać większą reprodukcję.

Podejmując badanie sformułowano hipotezę o generacyjnym zróżnicowaniu wzorca postaw małżeńskich oraz przyjęto, że płeć stanowi podstawową zmienną dyferencjonującą postawy. Z uwagi na to, że obserwacją objęto młodzież będącą w momencie obserwacji w wieku 17 - 22 lat nie zweryfikowano jednoznacznie pierwszej hipotezy. Natomiast druga hipoteza znalazła swe potwierdzenie w efektach analizy, płeć jest zmienną istotnie

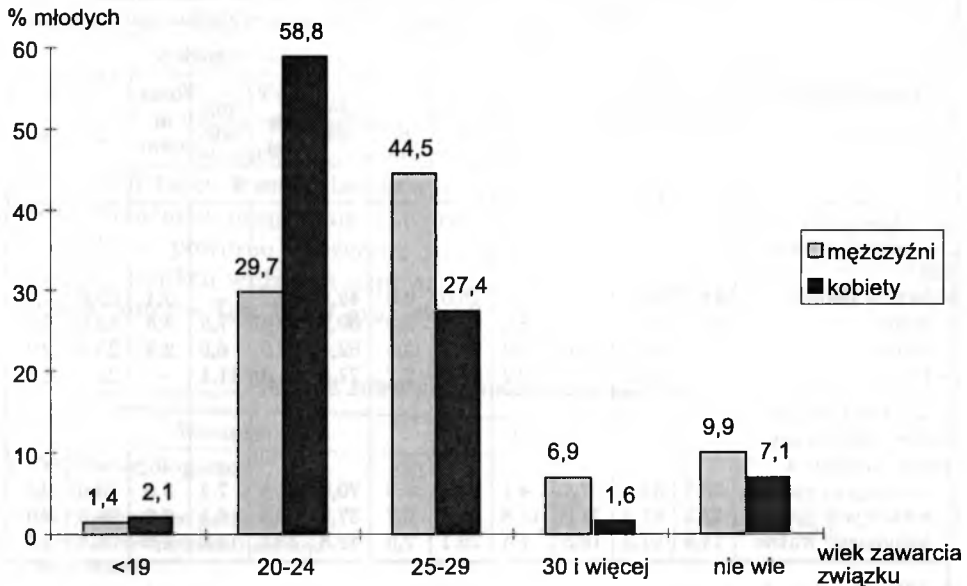
różnicującą plany małżeńskie młodych. Rozpoznanie postaw młodzieży w tym zakresie ukazało, że młodzież męska koncentruje swe plany na przedziale 25 - 29 lat (44,5%), a żeńska na przedziale 20 - 24 lata (58,8%) – rys. 2 i tab. 6.

Tabela 6

Planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego według płci respondentów

Płeć	Planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego w latach							\bar{x}	σ_x
	≤19	20 - 24	25 - 29	30 i więcej	nie wiem	brak informacji	ogółem		
	w odsetkach								
Mężczyźni	1,4	29,7	44,5	6,9	9,9	7,6	100,0	24,8	2,5
Kobiety	2,1	58,8	27,4	1,6	7,1	3,0	100,0	23,4	2,2

Źródło: Por. tab. 1.

Rys. 2. Planowany wiek zawarcia małżeństwa

Źródło: Tab. 8.

Otrzymane rezultaty procedury badawczej pozwalają utrzymać tezę, że tendencję taką można traktować nadal jako prawidłowość demograficzną, gdyż jest zbieżna z prawidłowością zaobserwowaną wśród młodzieży lat osiemdziesiątych¹².

¹² W. Ignatczyk, *Family Values System of Polish single youth in the 1980s*, „Polish Population Review” no 5, Warsaw 1994, s. 92 - 115.

Planowany wiek zawarcia małżeństwa był zdeterminowany nie tylko płcią respondentów, lecz także ich wyborem co ważniejsze: kariera zawodowa czy rodzina oraz sytuację materialną rodziny pochodzenia (tab. 7). Młodzież męska, której rodzina pochodzenia była w lepszej sytuacji materialnej, skłonna była wcześniej zawierać związek małżeński, często motywując to lepszym zapleczem materialnym umożliwiającym start w dorosłość. Natomiast u młodych kobiet, zła sytuacja materialna rodziny pochodzenia stanowiła asumpt do decyzji zawarcia związku małżeńskiego. Na uwagę zasługuje część młodzieży, która nie umiała sprecyzować swych planów mając pozytywną postawę wobec małżeństwa. Ta grupa respondentów określiła swą odpowiedź jako „nie wiem” – 9,9% mężczyzn i 7,1% kobiet; sądzimy, że jej postawy mogą ulec różnej modyfikacji, od deklaracji do negacji zawarcia małżeństwa.

Tabela 7

Planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego a sytuacja materialna rodziny pochodzenia i postawa wobec wyboru rodzina czy kariera zawodowa

Wyszczególnienie	Planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego											
	mężczyźni						kobiety					
	do 24	25 i więcej	nie wie	brak inform.	\bar{x}	σ_x	do 24	25 i więcej	nie wie	brak inform.	\bar{x}	σ_x
	w %						w %					
1. Sytuacja materialna rodziny pochodzenia												
– bardzo dobra	44,2	52,9	–	2,9	25,0	3,0	43,8	53,1	–	3,1	23,6	2,3
– dobra	32,3	50,2	9,5	8,0	24,5	2,3	60,3	28,4	7,5	3,8	23,5	2,2
– średnia	25,0	58,1	9,6	6,3	24,9	2,4	62,4	27,9	6,9	2,8	23,4	2,1
– zła	14,3	73,8	7,2	9,2	25,6	2,7	77,8	11,1	11,1	–	22,7	1,8
2. Postawa wobec rangi: rodzina czy praca zawodowa												
– ważniejsza rodzina	35,2	53,2	7,5	4,1	24,4	2,3	70,9	21,4	7,1	3,6	23,0	2,1
– ważniejsza kariera	13,3	61,9	11,0	13,8	25,8	2,7	37,2	50,5	6,1	6,2	24,5	2,1
– jednakowo ważne	14,8	57,3	18,5	7,4	26,1	2,5	49,8	33,2	13,0	4,0	24,4	1,7

Źródło: Por. tab. 1.

Z kolei bez względu na płeć respondenta, wybory co ważniejsze kariera zawodowa czy życie rodzinne stały się czynnikiem determinującym planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego. Młodzież męska oraz żeńska ceniąca wyżej życie rodzinne niż karierę zawodową planowała zawarcie małżeństwa częściej w niższym przedziale wieku (tab. 7). Natomiast, wybór kariery zawodowej jako bardziej znaczącej kreował postawę odsuwającą w czasie zawarcie małżeństwa.

Młodzież preferująca swój związek małżeński w formie instytucjonalnej, jednocześnie miała liberalne postawy wobec związków nieformalnych, co pozwala sformułować hipotezę, iż mamy do czynienia z przenikaniem

wzorów zachowań społeczeństw Europy Zachodniej i Północnej. Postawę akceptującą nietradycyjną formę związku dwojga osób miało 31,3% mężczyzn oraz 36,5% kobiet z zastrzeżeniem, że taką formę można zaakceptować do momentu urodzenia się dziecka w tym związku. Są to postawy budzące niepokój, iż w sprzyjających warunkach mogą się urzeczywistnić. Ze względu na ramy artykułu efektem analizy postaw wobec zachowań nietradycyjnych poświęcimy osobne opracowanie.

Przyjmując, iż decyzja zawarcia związku małżeńskiego jest traktowana bardzo poważnie hipotetycznie założyliśmy, iż decyzje te będą zawsze zeterminowane warunkami wpływającymi z uznawanego systemu wartości.

Równocześnie sformułowaliśmy hipotetyczne warunki zawarcia małżeństwa oraz wyróżniliśmy 4 grupy czynników jego zawarcia, dla każdej grupy określając zmienne, które młodzież mogła wybierać:

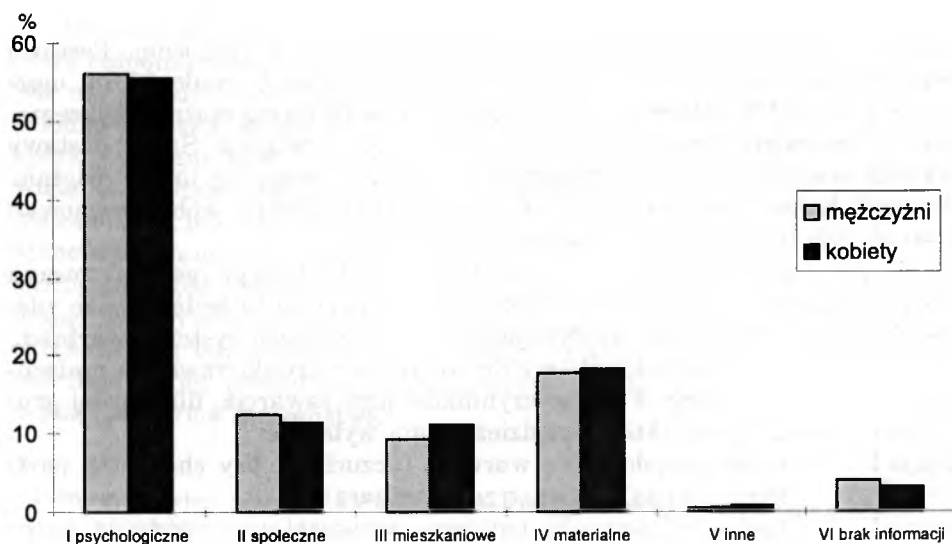
- grupa I – psychosocjologiczne warunki (uczucie, dobry charakter partnera, warunki zewnętrzne partnera);
- grupa II – społeczne warunki (zdobycie wykształcenia, podjęcie pracy zawodowej, odbycie służby wojskowej);
- grupa III – mieszkaniowe warunki (posiadanie mieszkania, możliwość zamieszkania u rodziców, możliwość wynajęcia mieszkania);
- grupa IV – materialne warunki (dobra sytuacja materialna respondenta, dobra sytuacja materialna partnera, osiągnięcie wysokiego standardu życiowego).

Koncentrując uwagę badawczą na analizie uwarunkowań młodzieży, która wyrażając pragnienie zawarcia związku małżeńskiego jednocześnie określała co powinno uprzednio zostać spełnione do realizacji najważniejszej z jej punktu widzenia aspiracji życiowej otrzymaliśmy rezultaty, które prezentujemy w tab. 8 i 9 oraz rys. 3 i 4.

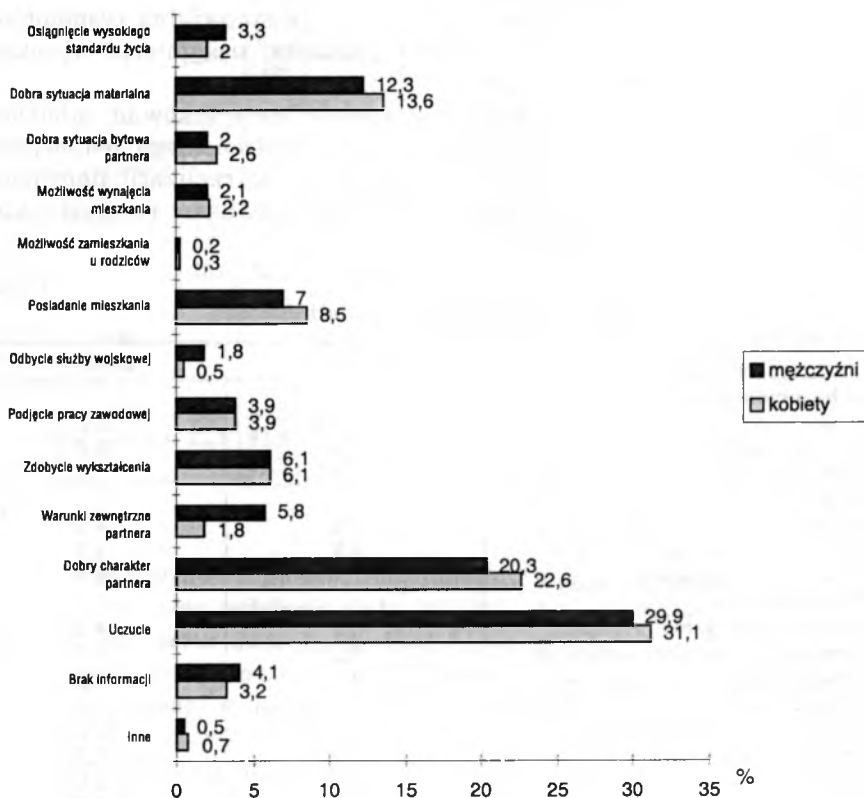
Tabela 8

Warunki zawarcia związku małżeńskiego

Warunki	Mężczyźni	Kobiety
I Psychosocjologiczne		
– uczucie	29,9	31,2
– dobry charakter partnera	20,3	22,6
– warunki zewnętrzne partnera	5,8	1,8
II Społeczne		
– zdobycie wykształcenia	6,6	6,1
– podjęcie pracy zawodowej	3,9	4,8
– odbycie służby wojskowej	1,8	0,5
III Mieszkaniowe		
– posiadanie mieszkania	6,9	8,5
– możliwość zamieszkania u rodziców	0,2	0,3
– możliwość wynajęcia mieszkania	2,2	2,2
IV Materialna		
– dobra sytuacja materialna	12,3	13,6
– dobra sytuacja partnera	2,0	2,6
– osiągnięcie wysokiej stopy życiowej	3,3	2,0
V Inne	0,5	0,7
VI Brak informacji	4,1	3,2

Rys. 3. Warunki zawarcia związku małżeńskiego

Rys. 4. Warunki zawarcia związku małżeńskiego – bez rangowania

Źródło: Por. tab. 1.

Tabela 9

Warunki zawarcia związku małżeńskiego

Warunki	Warunki według ważności											
	najważniejszy		ważny		średnio ważny		najważniejszy		ważny		średnio ważny	
	mężczyźni						kobiety					
1. Uczucie	79,3	I	7,7	IV	2,6	XI	84,5	I	8,4	IV	0,5	XIII
2. Dobry charakter partnera	9,5	II	45,2	I	6,3	VII	8,9	II	51,2	I	7,6	V
3. Dobra sytuacja bytowa partnera	0,9	VII	1,4	XI	3,7	IX	0,3	VII	2,4	VII	5,2	VIII
4. Warunki zewnętrzne partnera	0,4	IX	6,0	VI	10,9	III	–	IX	1,2	X	4,1	X
5. Zdobycie wykształcenia	1,2	V	6,6	V	12,1	II	1,0	IV	7,4	V	9,8	III
6. Podjęcie pracy zawodowej	1,0	VI	3,9	VII	6,9	VI	0,5	VI	4,7	VI	9,1	IV
7. Odbycie służby wojskowej	0,7	VIII	1,1	XII	3,6	X	0,2	VIII	0,3	XIII	0,9	XII
8. Posiadanie mieszkania	2,3	IV	8,0	III	10,6	IV	0,7	V	9,3	III	15,5	II
9. Możliwość zamieszkania u rodziców	0,0	XII	0,1	XIII	0,6	XIII	–	I	0,2	XIV	0,9	XII
10. Możliwość wynajęcia mieszkania	0,1	XI	2,3	IX	4,0	VIII	–	I	0,4	IX	5,3	VII
11. Dobra sytuacja materialna	2,4	III	12,2	II	22,4	I	2,4	III	10,0	II	28,3	I
12. Osiągnięcie wysokiego standardu życia	1,2	V	2,0	X	6,9	VI	0,5	VI	0,9	XI	4,7	IX
13. Inne	0,3	X	0,6	XIV	0,7	XII	0,2	VIII	0,5	XII	1,4	XI
14. Brak informacji	0,7	VIII	2,7	VIII	8,7	V	0,7	V	2,1	VIII	6,7	VI
Razem	100,0		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0	

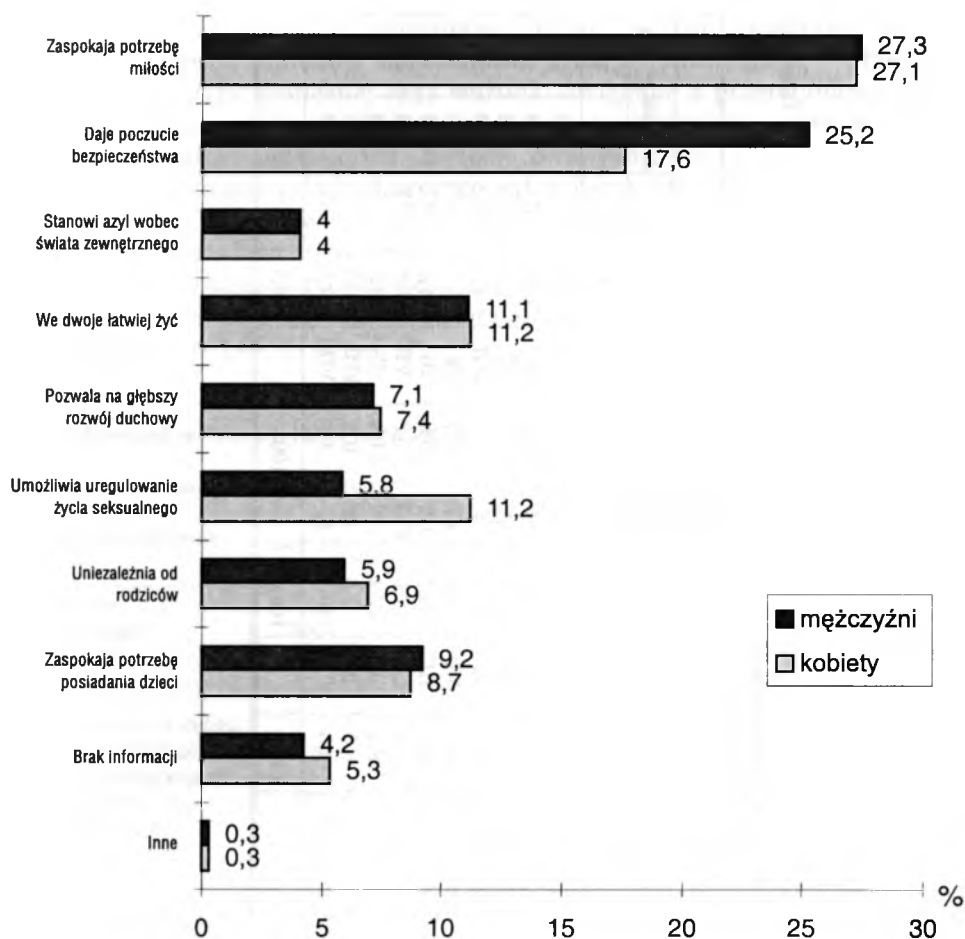
Źródło: Por. tab. 1.

Wśród młodzieży dominowały uwarunkowania psychosocjologiczne (56,0% mężczyzn, 55,5% kobiet), a wśród nich wskazania na sferę emocjonalną, uczuciową. W opinii młodych ich decyzje matrymonialne będą uwarunkowane głównie więzią uczuciową partnerów (28,9% mężczyzn, 31,2% kobiet). Na drugim miejscu uplasowały się warunki materialne (17,7% mężczyzn, 18,2% kobiet), przy czym młodzież przywiązywała wagę do własnej dobrej sytuacji materialnej a niekoniecznie partnera. Dopiero na trzecim miejscu znalazły się warunki mieszkaniowe (9,4% - 11,1%), z aspirowaniem do posiadania własnego mieszkania (12,3% - 13,6%). Pewnym zaskoczeniem było tak niskie aspirowanie do posiadania mieszkania przed zawarciem małżeństwa, jednakże sądzimy, iż wobec obserwowanych trudności w tym zakresie, młodzież uznała, iż realizacja tego warunku może okazać się trudna, bez dobrego zaplecza materialnego. Szczegółowy obraz warunków niezbędnych do zawarcia związku prezentujemy na rys. 4.

Ponadto, młodzież dokonała oceny ważności wybieranych warunków rangując je: najważniejszy, ważny, średnio ważny. Efekty tej oceny zawiera tab. 9. Okazało się, że uczucie dominowało wśród warunków uznanych za najważniejsze (79,3% mężczyźni, 84,5% kobiety). Wybór taki ma uzasadnienie, gdyż w opinii młodych najważniejszą wartością jest miłość i założenie rodziny (tab. 3). Z kolei, wśród warunków uznanych za ważne najczęściej wybierano – dobry charakter partnera (45,2% mężczyzn, 51,2% kobiet). Natomiast wśród wyborów: średnio ważny warunek, dominowała dobra sytuacja materialna (22,4% mężczyzn, 28,3% kobiet). Wyborów nie różnicowała płeć respondenta, jedynie wewnątrz danej *i*-tej grupy dostrzegalne jest pewne nieznaczne zróżnicowanie wyborów. W opinii młodzieży istnieją trzy główne warunki zawarcia związku małżeńskiego, których spełnienia młodzi oczekują przed jego zawarciem: uczucia, dobrego charakteru partnera i dobrej sytuacji materialnej. Natomiast pozostałym warunkom młodzi przyznają niższą rangę.

Niezależnie od identyfikacji wzorca postaw małżeńskich także za istotne uznaliśmy rozpoznanie oczekiwań młodych wobec małżeństwa, hipotetycznie przyjmując, że dla każdego respondenta małżeństwo posiada pewną wartość. W celu poznania wartości małżeńskich określono je hipotetycznie dając młodzieży możliwość wyboru trzech wartości spośród dziewięciu.

Otrzymane efekty przyjętej procedury badawczej potwierdziły tezę, że dla młodzieży małżeństwo stanowi wartość najwyższą, o którą warto zabiegać i osiągnąć ją. W hierarchii wartości przypisywanych małżeństwu znacząco eksponowane były wartości o ładunku emocjonalnym (rys. 6). Młodzi oczekują, że w małżeństwie zaspokoją potrzebę miłości (27,3% mężczyzn, 27,1% kobiet). Równocześnie, dla kobiet wysoko cenioną wartością w małżeństwie będzie zdobycie poczucia bezpieczeństwa, zapewnienie opieki (25,2%). Młodzież doceniała także, że we dwoje łatwiej żyć (11,2% mężczyzn, 11,1% kobiet). Także doceniana była sfera życia erotycznego, nie związana z funkcją prokreacyjną rodziny. Charakterystyczne, że aczkolwiek młodzi przywiązują uwagę do posiadania dziecka, lecz nie uważają go za główny cel małżeństwa.

Rys. 5. Wartość związku małżeńskiego – bez rangowania

Źródło: Por. tab. 1.

Z kolei, pogłębiona analiza oczekiwań młodzieży w zakresie wartości według wyborów (tab. 10): najważniejszy, ważny, średnio ważny, potwierdziła, że najwyższej cenioną wartością było zaspokojenie potrzeby miłości (66,3% mężczyzn, 57,2% kobiet), a wśród ważnych i średnio ważnych dominowała potrzeba poczucia bezpieczeństwa i zapewnienia opieki (I miejsce w hierarchii wartości) (tab. 10). Porównując otrzymane efekty dotyczące wyboru w hierarchii wartości z oczekiwaniami młodzieży z lat osiemdziesiątych stwierdzamy, iż nie ma w nich istotnych zmian.

Otrzymane rezultaty badawcze wyraźnie ukazują, że główną determinantę określonego wzorca postaw małżeńskich jest czynnik psychosocjologiczny. Młodzież polska nadal preferuje małżeństwo jako związek instytucjonalny o charakterze interpersonalnym. W kontekście obserwowanych przemian w zakresie małżeństwa w Europie Zachodniej – postawy młodzieży polskiej

Tabela 10

Wartości małżeństwa

Warunki	Warunki według ważności											
	najważniejszy		ważny		średnio ważny		najważniejszy		ważny		średnio ważny	
	mężczyźni						kobiety					
1. Zaspokaja potrzebę miłości	66,3	I	10,8	V	4,9	IX	57,2	I	16,2	II	8,0	VIII
2. Zaspokaja potrzebę posiadania dzieci	2,4	VII	16,5	II	7,3	VII	2,4	V	16,0	III	9,3	V
3. Uniezależnia od rodziców	4,5	III	6,5	VII	9,8	V	1,7	VI	5,2	VI	10,6	IV
4. Umożliwia uregulowanie życia seksualnego	3,3	VI	15,2	IV	15,1	II	0,3	VIII	4,5	VII	12,6	II
5. Pozwala na głębszy rozwój duchowy i intelektualny	3,4	V	9,2	VI	9,6	VI	3,5	IV	9,0	V	9,0	VI
6. We dwoje łatwiej żyć	3,7	IV	16,2	III	13,6	III	6,5	III	14,5	IV	12,4	III
7. Stanowi azyl wobec świata zewnętrznego	1,6	IX	3,3	IX	7,0	VIII	1,7	VI	3,8	VIII	6,4	IX
8. Daje poczucie bezpieczeństwa, zapewnia opiekę	12,3	II	18,4	I	22,1	I	24,8	II	27,9	I	22,8	I
9. Inne	0,3	X	0,3	X	0,4	X	0,3	VIII	0,3	X	0,1	X
10. Brak informacji	2,2	VIII	3,6	VIII	10,2	IV	1,4	VII	2,6	IX	8,7	VII
Razem	100,0		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0	

Źródło: Por. tab. 1.

są nadal zorientowane na małżeństwo. Można to traktować jako swoisty fenomen, którego realizacji zagrażają warunki wynikające z wpływu II transformacji demograficznej oraz warunki związane z przemianami społeczno-gospodarczymi kraju. Splot wpływu tych warunków może wyzwoić zachowania daleko odbiegające od deklarowanych.

W toku postępowania badawczego założyliśmy hipotetycznie, iż w okresie liberalizacji poglądów mniej radykalne stają się poglądy wobec nierozzerwalności małżeństwa. Identyfikacji poglądów w tym zakresie dokonaliśmy hipotetycznie ustalając możliwość wystąpienia następujących ocen: nierozzerwalny, na ogół nierozzerwalny, rozzerwalny, nie wiem. Rezultaty analizy prezentujemy w tab. 11 i rys. 6.

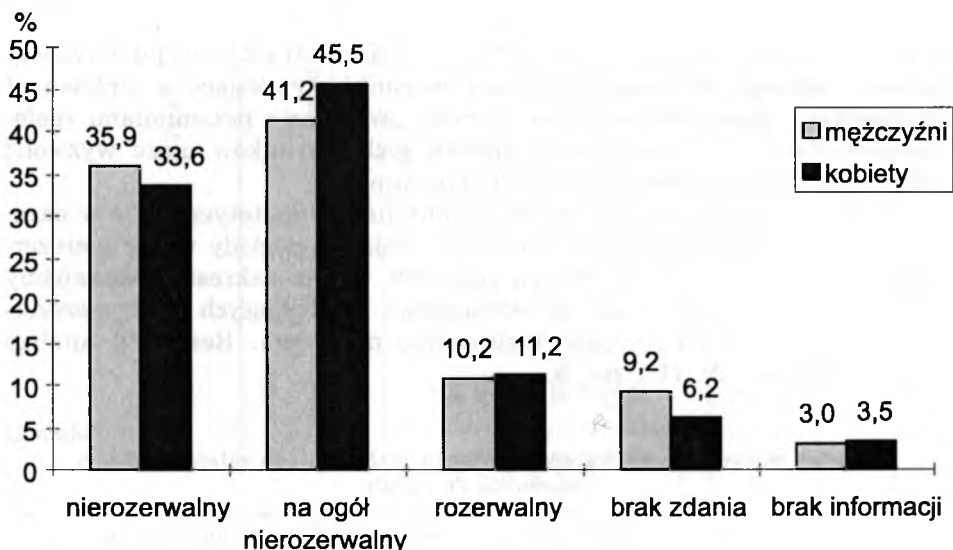
Tabela 11

Młodzież wobec nierozzerwalności związku małżeńskiego zależnie od płci i stosunku do religii

Wyszczególnienie	Stosunek do nierozzerwalności związku małżeńskiego					
	nierozzerwalny	na ogół nierozzerwalny	rozerwalny	brak zdania	brak informacji	ogółem
I. Ogółem						
– Mężczyźni	35,9	41,2	10,8	9,2	3,0	100,00
– Kobiety	33,6	45,5	11,2	6,2	3,5	100,00
	Mężczyźni					
II. Stosunek do religii						
– głęboko wierzący	55,2	31,9	3,7	6,1	3,1	100,00
– mało praktykujący	33,1	44,8	9,0	10,6	2,5	100,00
– niepraktykujący	29,0	44,7	13,2	11,8	1,3	100,00
– niewierzący	19,8	40,6	26,7	6,9	5,9	100,00
	Kobiety					
– głęboko wierzący	48,1	39,0	4,8	3,8	4,3	100,00
– mało praktykujący	27,9	52,3	11,8	5,9	2,1	100,00
– niepraktykujący	17,7	44,1	29,4	2,9	5,9	100,00
– niewierzący	16,3	34,7	22,5	20,4	6,1	100,00

Źródło: Por. tab. 1.

Ustanowiona przez prawo kościelne całkowita nierozzerwalność związku małżeńskiego została wyparta poglądem, że małżeństwo powinno być na ogół nierozzerwalne (41,2% mężczyzn, 45,5% kobiet), co stanowi sygnał liberalizacji poglądów na trwałość związku małżeńskiego. Radykalne poglądy akceptujące postanowienia prawa kościelnego miało tylko 35,9% mężczyzn i 33,6% kobiet badanej zbiorowości. Z kolei, opinie liberalne dopuszczające rozwód ujawniło tylko 10,8% mężczyzn i 11,2% kobiet. Tak niejednoznaczna opinia co do trwałości związku małżeńskiego, małżeństwa w założeniu dożgonnego, skłoniła do zweryfikowania hipotezy, iż czynnikiem kształtującym takie opinie jest stosunek do religii. Hipoteza znalazła potwierdzenie w efektach analizy ukazując, że im głębszą wiarą charakteryzował się respondent, tym radykalniejszy był jego stosunek do nierozzerwalności małżeństwa, przy czym płeć nie była czynnikiem różnicującym opinie młodzieży. Symptomatyczne, że postawę akceptującą rozwód wyrazi-

Rys. 6 Opinia młodzieży o nierozzerwalności małżeństwa

Źródło: Por. tab. 12.

ło jednak 3,7% mężczyzn i 4,8% kobiet deklarujących się jako wierzący, co pozostaje w sprzeczności z zasadami prawa kościelnego i aż 26,7% mężczyzn i 22,5% kobiet subpopulacji niewierzących. Sądzymy jednak, że powyższe opinie należy traktować jako odzwierciedlenie obserwowanych tendencji w społeczeństwie polskim anizeli przekonań młodzieży, która akceptuje instytucjonalną formę związku małżeńskiego i ma zamiar zawrzeć związek małżeński (89,9% mężczyzn i 93,1% kobiet) wybierając jako miejsce jego zawarcia nadal jednocześnie kościół i USC (67,3 - 73,3%). Równocześnie należy zauważyć, iż można mówić o osłabieniu opcji ślubu w kościele i USC, w porównaniu z postawami deklarowanymi przez młodzież lat osiemdziesiątych, gdyż wówczas zawrzeć związek w obu instytucjach pragnęło 90% młodych¹³.

Identyfikując wzorzec postaw małżeńskich młodzieży hipotetycznie założyliśmy, że warunki bytowe przed zawarciem związku mogą okazać się czynnikiem modyfikującym deklarowane plany małżeńskie, oraz że płeć tych planów nie różnicuje.

Otrzymane rezultaty przyjętej procedury badawczej (tab. 12) potwierdziły hipotezę ukazując, że trudna sytuacja materialna będzie istotnie modyfikować plany małżeńskie młodzieży. Aż 64,6% młodzieży żeńskiej, a także 54,9% męskiej stwierdziło, że decyzje zawarcia małżeństwa odsunęłyby na termin późniejszy, a 12,9 - 18,2% respondentów zrezygnowałoby z jego zawarcia. Jednakże 24,1% mężczyzn i 19,8% kobiet stwierdziło, że realizacji swych zamierzeń matrymonialnych nie będzie uzależniać od sytuacji materialnej.

¹³ W. Ignatczyk, *System wartości a postawy małżeńskie i prokreacyjne młodzieży polskiej stanu wolnego*, raport końcowy z tematu 09.1.4.03. Archiwum ISiD SGPiS, Warszawa-Poznań 1990, ss. 171.

Ocena wpływu trudnej sytuacji materialnej na zawieranie związku małżeńskiego

Wyszczególnienie	Wpływ trudnej sytuacji na zawieranie związku małżeńskiego									
	nie ma wpływu	małżeństwo w późniejszym terminie	nie decyduje się na zawarcie małżeństwa	brak informacji	ogółem	nie ma wpływu	małżeństwo w późniejszym terminie	nie decyduje się na zawarcie małżeństwa	brak informacji	ogółem
	mężczyźni					kobiety				
Ogółem:	24,1	54,9	18,2	2,7	100,0	19,8	64,6	12,9	2,7	100,0
I. Typ szkoły:										
– zasadnicza zawodowa	35,1	45,0	15,2	4,7	100,0	23,4	72,7	1,3	2,6	100,0
– liceum zawodowe	22,2	66,7	11,1	0,0	100,0	9,8	72,1	14,8	3,3	100,0
– technikum	21,5	55,9	20,4	2,2	100,0	15,9	73,8	7,5	2,8	100,0
– LO	18,5	62,3	17,7	1,5	100,0	22,9	57,6	17,2	2,7	100,0
– szkoła pomaturalna	17,2	65,5	13,8	3,5	100,0	15,8	63,2	15,8	5,2	100,0
II. Sytuacja materialna rodziny pochodzenia:										
– bardzo dobra	29,4	47,1	23,5	0,0	100,0	18,7	59,4	18,8	3,1	100,0
– dobra	27,9	51,5	17,1	3,5	100,0	24,7	58,6	13,8	2,9	100,0
– średnia	22,2	57,9	17,7	2,3	100,0	15,3	70,0	11,9	2,8	100,0
– zła	15,4	56,4	25,6	2,6	100,0	27,8	61,1	11,1	0,0	100,0
III. Plany matrymonialne związane z:										
– konkretnym partnerem	29,6	57,1	11,3	2,0	100,0	21,1	67,9	9,2	1,8	100,0
– nieokreśloną osobą	21,8	55,9	20,5	1,8	100,0	19,5	63,5	15,2	1,8	100,0

Źródło: Por. tab. 1.

Pogłębiona analiza dotycząca wpływu trudnej sytuacji materialnej respondenta na decyzję zawarcia małżeństwa ukazała, iż oceny młodzieży różnicuje poziom wykształcenia (identyfikujemy tu z typem szkoły), sytuacja materialna i płeć respondenta. Do rezygnacji z małżeństwa wobec trudnej sytuacji materialnej młodych byli mniej skłonni mężczyźni z rodzin o bardzo dobrej sytuacji finansowej (29,4%) niż mężczyźni, których rodzina pochodzenia charakteryzowała się złą sytuacją materialną (15,4%). Natomiast, odwrotnie kobiety, które mimo trudnej sytuacji materialnej (a może dlatego) nie mają zamiaru rezygnować z zawarcia związku małżeńskiego (27,8%), upatrując w małżeństwie zmiany swej sytuacji na lepsze.

Badając postawy matrymonialne młodzieży uwagę badawczą skoncentrowaliśmy także na próbie identyfikacji, czy klimat społeczny może wpłynąć na plany młodzieży. Uznając, że szczególnie sytuacja społeczno-gospodarcza kraju znajdująca odbicie w trudnych warunkach ekonomicznych młodzieży (bezrobociu, niskich płacach, problemach mieszkaniowych) może determinować zmienność postaw, hipotetycznie założyliśmy, że mogą wystąpić dwie sytuacje:

- niechęć, negacja zawarcia związku małżeńskiego,
- odroczenie w czasie realizacji planów zawarcia związku.

Niektóre rezultaty badawcze prezentujemy w tab. 13, które potwierdzają naszą hipotezę, gdyż okazało się że 54,8% - 55,9% młodych uważa, że obserwowana sytuacja społeczno-gospodarcza wywołuje postawy niechęci zawierania małżeństwa. Zmienną różnicującą opinie młodzieży okazał się typ szkoły, przy czym o wpływie czynnika społeczno-gospodarczego na krystalizowanie się postaw dezaprobaty wobec instytucji małżeństwa częściej mówili uczniowie szkół pomaturalnych (65,5 - 63,2%) niż uczniowie szkół zawodowych (37,7 - 40,4%). Taki rozkład preferencji antymałżeńskich sugeruje, że poziom wykształcenia jako symptom czynnika kulturowego staje się modyfikatorem opinii.

Tabela 13

Ocena wpływu sytuacji społeczno-gospodarczej kraju na decyzję o zawarciu związku małżeńskiego przez respondentów

Postawy	Obecne warunki społeczno-ekonomiczne									
	mają wpływ	nie mają wpływu	brak zdania	brak inform.	ogółem	mają wpływ	nie mają wpływu	brak zdania	brak inform.	ogółem
1. Niechęć do zawierania małżeństwa	55,9	37,0	0,2	6,9	100,0	54,8	39,2	0,5	5,5	100,0
2. Odraczenie w czasie decyzji matrymonialnej	62,1	29,1	0,3	8,5	100,0	61,0	28,8	0,7	9,5	100,0

Źródło: Patrz źródło w tab 1.

Ponadto, badanie potwierdziło, że trudna sytuacja materialna rodziny pochodzenia respondentów jest czynnikiem, który istotnie kształtuje posta-

wy niechętnie decyzji zawarcia związku w obliczu obserwowanej trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej kraju. Wśród osób żyjących w dobrobycie poglądy takie wyraziło 47,1 - 50,0% respondentów a w subpopulacji osób żyjących w rodzinach charakteryzujących się trudną sytuacją finansową pogląd taki wyraziło aż 76,9 - 77,8% respondentów.

Czynnikiem różnicującym poglądy na małżeństwo, okazał się także planowany wiek zawarcia związku małżeńskiego, przy czym młodzież planująca zawarcie związku w niższych przedziałach wieku oceniała mniej ostro wpływ warunków społeczno-gospodarczych na decyzje zawarcia związku. Większe obawy ujawniła młodzież deklarująca zawarcie związku w wieku 25 - 29 lat (59,1 - 60,3%). Dostrzeżony związek pozwala przypuszczać, że uprzednia ocena trudnych warunków bytowania rodzin polskich wpływa na deklaracje planowanego wieku zawarcia związku.

W opinii młodzieży trudne warunki społeczno-gospodarcze kraju mogą stać się czynnikiem wpływającym na odroczenie w czasie realizacji planów matrymonialnych. Opinię potwierdzającą takie potencjalne zachowanie wyraziło 62,1% mężczyzn i 61,0% kobiet, a typ szkoły do której młodzież uczęszcza, sytuacja materialna rodziny pochodzenia oraz planowany wiek zawarcia związku jedynie modyfikował wyrażoną opinię (tab. 14). Analiza porównawcza z postawami wyrażonymi przez młodzież lat osiemdziesiątych nie napawa optymizmem, gdyż wówczas tylko 25,8 - 32,9% młodzieży było zdecydowane odroczyć zawarcie związku małżeńskiego ze względu na warunki społeczno-gospodarcze kraju¹⁴.

Uzyskane rezultaty identyfikacji wzorca postaw małżeńskich ukazują, że młodzieź ma pozytywną postawę wobec małżeństwa, planując jego zawarcie z motywacją emocjonalno-refleksyjno-instytucjonalną. Wzorzec postaw badanej młodzieży w poznańskim ukazuje postawy wyrosłe na gruncie wartości tradycyjnych w kulturze polskiej, głównie ukształtowanych pod wpływem rodziny pochodzenia (w opinii badanej młodzieży ich postawy prorodzinne w 44 - 50% kształtowane są przez rodziców). Równocześnie młodzieź dostrzega trudności realizacji swych zamierzeń twierdząc, że czynnik ekonomiczny znajdujący odzwierciedlenie głównie w kłopotach materialno-mieszkaniowych i widmie bezrobocia młodzieży może istotnie zmodyfikować ich plany, co spowoduje, iż prezentowane postawy prorodzinne nie znajdą odzwierciedlenia w zachowaniach rodzinnych.

Otrzymane rezultaty badania uzasadniają sformułowanie hipotezy, iż istnieje duża obawa, wynikająca z opinii młodzieży negującej lub odraczącej w czasie zawarcia małżeństwa, że w obliczu trudności ekonomicznych ukształtuje się wzorzec zachowań małżeńskich odmienny od preferowanego wzorca postaw małżeńskich, który znajdzie odzwierciedlenie w dalszym spadku i tak już niskiego teoretycznego współczynnika małżeńskości. Sądzimy, że mogą pojawić się zachowania nietradycyjne w kulturze polskiej przejawiające się formą związków nieinstytucjonalnych głównie wśród młodzieży mającej liberalny stosunek do istniejących nieformalnych związków,

¹⁴ W. Ignatczyk, *Wzorzec postaw małżeńskich i młodzieży stanu wolnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 4.

zwłaszcza, że takie postawy ujawniło 49,7% kobiet i 55,0% mężczyzn, którzy byli skłonni zrezygnować z małżeństwa lub odroczyć je w czasie. Otrzymane rezultaty badania uzasadniają sformułowanie tezy, że w systemie wartości młodzieży rozpoczął się proces przewartościowania, który o ile nie zostaną podjęte właściwe działania w kierunku powstrzymania tego procesu przemian, zaowocuje dalszą liberalizacją postaw w kierunku zachowań nietradycyjnych w kulturze polskiej.

Tabela 14

Opinia młodzieży o wpływie sytuacji społeczno-gospodarczej kraju na odroczenie w czasie decyzji zawarcia związku małżeńskiego

Wyszczególnienie	Obecne warunki społeczno-gospodarcze						ogółem
	mają wpływ		nie mają wpływu		brak informacji		
	męż- czyźni	kobiety	męż- czyźni	kobiety	męż- czyźni	kobiety	
1. Typ szkoły							
– zasadnicza zawodowa	40,4	39,0	41,5	44,2	18,1	16,9	100,0
– liceum zawodowe	88,9	50,8	11,1	36,1	0,0	13,1	100,0
– technikum	64,8	62,6	28,8	22,4	6,4	15,0	100,0
– LO	75,4	66,0	19,2	25,3	5,4	6,7	100,0
– szkoła pomaturalna	89,7	78,9	10,3	15,8	0,0	5,3	100,0
2. Sytuacja materialna							
– bardzo dobra	58,8	62,5	32,4	28,1	8,8	9,4	100,0
– dobra	53,9	54,0	35,3	35,9	10,8	10,1	100,0
– średnia	66,3	66,6	25,3	23,3	8,4	10,1	100,0
– zła	74,4	77,8	25,6	16,7	0,0	5,5	100,0
3. Stosunek do religii							
– głęboko wierzący praktykujący	60,1	55,2	33,1	32,9	6,8	11,9	100,0
– mało praktykujący	61,6	62,0	30,5	28,9	7,8	9,1	100,0
– niepraktykujący	73,7	82,4	19,7	8,8	6,6	8,8	100,0
– niewierzący	58,4	65,3	24,8	24,5	16,8	10,2	100,0
4. Planowany wiek za- warcia zw. małżeńskiego							
19 i mniej	29,6	33,3	59,4	41,7	10,0	25,0	100,0
20 - 24	53,6	59,2	36,2	30,5	10,2	10,3	100,0
25 - 29	69,0	67,9	22,9	26,4	8,1	5,7	100,0
30 i więcej	72,9	77,8	25,0	11,1	2,1	11,1	100,0

Źródło: Por. tab. 1.

Zgodnie z planami matrymonialnymi, koncentracja realizacji zachowań małżeńskich powinna przypaść na początek XXI wieku. Część badanej młodzieży preferuje zawarcie małżeństwa po uprzedniej realizacji warunków sfery nie tylko emocjonalnej lecz także materialnej i mieszkaniowej. Wydaje się, że stanowi to przejaw poważnego traktowania instytucji małżeńskiej i świadczy o dojrzałości wypowiedzi badanej młodzieży. Jednakże o ile realizacja warunku emocjonalnego zależy od jednostki to pozostałych warunków w dużym stopniu zależy od właściwej polityki społecznej państwa i polityki mieszkaniowej, a nade wszystko od możliwości uzyskania

przez jednostkę dobrych warunków materialnych co młodzież akcentuje. Ma to szczególne znaczenie wobec faktu trudności ze zdobyciem pracy przez absolwentów szkół, którzy powiększają i tak dużą grupę bezrobotnych. W przeciwnym przypadku pojawiają się zachowania odraczające zawarcie związku i preferujące nieinstytucjonalne formy związku. To nie powinno być obojętne dla polityki ludnościowej, zwłaszcza że w warunkach polskich ujawniły się przejawy dezintegracji form instytucjonalnych rodziny, będące sygnałem erozji tradycyjnego systemu wartości. Do preferowanego tradycyjnego wzorca postaw małżeńskich należy odnieść się z szacunkiem i podjąć działania takie, ażeby przyszłe zachowania małżeńskie młodzieży mogły być zbieżne z jej obecnymi postawami i nie ewoluowały w kierunku zachowań obcych kulturze polskiej.

MARRIAGE AS A MORAL VALUE IN THE PERIOD OF SOCIAL AND ECONOMIC
TRANSFORMATIONS OF THE COUNTRY IN THE LIGHT OF ATTITUDES
OF THE YOUTH OF MARITAL AGE IN THE VOIVODSHIP OF POZNAŃ

S u m m a r y

Changes that occurred in Poland recently have liberated some factors that became the reason for to come out of such a kind of behaviour which is contradictory with traditional system of values accepted in this society for many years now. Assuming that the youth is the most pliable for all kinds of influences an attempt has been undertaken to identify the system of values of young people. The article presents results of a research work made in the region of Poznań (in 1995/96) that concerned such issues as: choice to be made – professional career of family life, relation with institutional form of marriage, desired age for marrying, pre-conditions of marrying and identification of the existing hierarchy of marital values.

The research made has confirmed that Polish youth is still manifesting attitudes that do accept institutional form of marriage. This youth prefers to choose family life rather than professional career but, in the same time, its liberal attitude to institutional behaviour patterns that are strange to Polish culture and tradition – is also being manifested. Among various conditions of a decision to marry – three following aspects are predominating: emotional, material and that relating to housing standard. Bothering manifestation which could influence marital and procreational behaviour of the youth are the opinions of young people that difficult living conditions involved with difficult, presently at least, social and economic position of the country – can become a cause for such a behaviour that is in disagreement with the attitudes confessed.